

LABOR OMNIA VINCIT

Tanulmányok
TÜSKÉS GÁBOR
50. születésnapjára

BALASSI KIADÓ
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

2005. SZEPTEMBER 13.

CSÁSZTVAY TÜNDE

A BOTOS EMBER RECEPTJE

Móra Ferenc és a Petőfisták Gyulai-afférja

A békeidők 1903-as esztendejében történt, hogy Móra Ferenc, a *Szegedi Napló* fiatal munkatársa írni kezdte az akkor szinte vele egyidős lap jubiláris történetét.¹ Feladatát a tőle megszokott alapossággal, láthatóan komoly gyűjtőmunka alapján végezte. Mikszáth Kálmán természetesen – és méltán – külön fejezetet kapott a cikkben.

Nyilván az lenne csodálni való, ha a fejezet² nem Mikszáth újságírói-írói érvényesülésének, sikertörténetének szegedi stációjáról állított volna hű képet. Móra meglehetősen filológiai pontossággal mutatta be a „bizony jócskán névtelenül” Szegedre került Mikszáth meséjét, s megállapította, hogy ekkoriban „még nem találta meg magamagát.”³ A szegedi árvízzel szülő tudósítások, *A jó palócok* megjelenése körüli kisebb Mikszáth-sikerek jelzésszerű felvillantását követően azonban – különösen az akkori irodalmi megítélés szerint – Móra rendkívül figyelemfelkeltő kijelentésre ragadtatta magát. Azt állította, hogy Mikszáth igazi, áttörő sikerét a Kákay Aranyos No. 3 álnéven írt karcolatai hozták meg: „S a Mikszáth népszerűségét mégsem ezek a magyar irodalomban páratlanul álló genreképek (*A jó palócok*) alapították meg, amiknél szebbet ő maga sem alkotott azóta sem. Még akkor nemigen emlegették a Mikszáth Kálmán nevét, mikor a Kákay Aranyos no. 3-at már kegyükbe vették a szegediek.”⁴

Talán nem hiábavaló pár szóval emlékezni a Kákay Aranyosokra. A Kákay Aranyos álnév annak idején iskolát teremtett. Az álnevet s vele a fény- és árnykép műfaját a XIX. század 60-as éveiben Kecskeméthy Aurél ötölte ki. Az 1870-es évek második felében ifj. Ábrányi Kornél ellenzéki zszurnaliszta – Kecskeméthy halálát éppen csak kivárva – Kákay Aranyos No. 2 aláírással adta közre a Kecskeméthyénél jóval kevésbé kontrasztos *Újabb országgyűlési fény- és árnyképeit*. 1878 júniusában pedig már könyv alakban is megjelent a nemrégiben megszünt *Buda-pesti Napilap* cikkgyűjteménye, Kákay Aranyos No. 3 (azaz Mikszáth Kálmán) jegyzésével, *Még újabb fény- és árnyképek* címmel.⁵ A röpiratról keveset mondunk, ha pusztán annyit állítunk róla, hogy erősen ellenzéki hangú írás: „A Tisza

[Kálmán] lelkiismerete álló tó: posvány, mely nyugodtan, mozdulatlanul fedi el az alján összegyűlt piszkot. Az nem fog megmozdulni – fejtette ki például Mikszáth. – Aztán, ha kiveti is csontjait a hazai föld, nem lesz baj belőle. Legfeljebb összegyűjti valaki, s suvixot gyárt belőlük: s a késői kor osztrák miniszterei (ha ugyan lesz még osztrák birodalom) a csizmájukat fényesíthetik vele. Halva is az lesz, ami élve volt.”⁶

A *Szegedi Napló* történetét megelevenítő cikkében Móra egyértelműen utalt rá, hogy Gelléri Mór és Enyedi Lukács ezt a 3. számú Kákay Aranyost hívták munkatársul induló lapjukhoz. A szövegben azonban nincs jele annak, hogy Móra (vagy akár korábban Enyedi és Gelléri) tudott volna arról, hogy Mikszáth még ugyanebben az évben – szerzőségét nem is igen titkolva – egy másik röpiratot is írt, *A politika svindlerei* címmel. A dolgozat miniszterelnöki rendelésre, igazi bértollnoki produktumként jelent meg, melyben Mikszáth a névtelenség mögé bújva éppen Tiszát és a kormánypártot igyekszik védelmezni és tisztázni ifj. Ábrányi Kornél támadásával szemben, aki Tisza Kálmánt svindlernek, azaz csalónak titulálta. Mikszáth saját elvarátait – és valószínűleg önnön meggyőződését is – megtiporva írta le: „Mert hiszen, mondom, akadtak, akik Kossuthra is ráfogták, hogy a nemzetet megcsalta: – de azért se a II-ik Kákay Aranyos, se a hírlapok összes kórusa nem dobja ki szívéből, mint ahogy ő nem dobja ki szívéből a nemzetet soha [...]”⁷ Másutt pedig egyenesen erkölcsi példának állította: „Azok pedig, akik Tisza Kálmánt elvfeladással vádolták, egy egészséges parlamenti párt képződését tették azáltal, hogy vagy nem bírtak elvek színvonalára soha emelkedni – vagy pedig olyanok voltak, mint a szélkakas, és a politikai áramlat legcsekélyebb légváltozásánál meggondolatlanul állást-elvet cseréltek.”⁸

Ha erről nem is, arról viszont bizonyosan volt tudomása Mórának, hogy Mikszáth karrierjének, sikertörténetének fontos állomása volt a *Jó könyvek a magyar nép számára* című ponyvasorozat, hiszen valamivel később, a Mikszáth-jubileum alkalmával ő maga írta: „Attul tartok azonban, hogy [...] a Mikszáth versei elsikadnak a jövődől. Ámbátor a *Buda-pesti Szemle* még a múlt esztendőben (1909) is emlegette azt a hosszú versét, aminek Jókai Mór volt a hőse. *A komáromi fiú, aki a világot meghódította* [helyesen: *Jókai Mór, a komáromi fiú ki a világot hódította meg* – Cs. T.]. A *Jó Könyvek* című vállalatban jelent ez meg a nyolcvanas évek közepe táján. Afféle selyemszálból szövött ponyva volt ez a vállalat, az igazi ponyvairodalmat akarta kipusztítani a szegénysorsú magyar házakból. Igazán jó könyvek voltak ezek, talán lett volna is belőlük valami – de a vállalat állami szubvenciót is kapott. Akkor persze hogy el kellett neki pusztulni.”⁹

1 A lap 1903-ban ülte negyedszázados születésnapját.

2 MÓRA Ferenc, *Szegedi tulipános láda*, Bp., 1964, 18–26. (A fejezet címe: *Mikszáthék*)

3 Uo. 20.

4 Uo. 21.

5 *A Pesti Napló* 1878. április 9-i számában (87. sz., 2.) megjelent cikk egyértelműen tájékoztatta az olvasókat, hogy a Kákay Aranyos No. 3. álnév mögött Mikszáth Kálmán rejtőzik. MIKSZÁTH Kálmán *összes művei*, 54. köt., *Cikkek és karcolatok* IV, 1878–1879, Bp., 1967, 71–149.

6 MIKSZÁTH Kálmán, *A mamelukok halála* = *Buda-pesti Napilap*, 1878. febr. 1., MIKSZÁTH Kálmán *összes művei*, 54. köt., i. m., 58.

7 Uo., 151–238, az idézet: 156.

8 Uo., 184–185.

9 MÓRA Ferenc, *Egy ismeretlen Mikszáth* (1910) = M. F., *Szegedi tulipános láda*, Bp., 1964, 64–68.

Móra vagy a csattanó miatt, vagy vélhetően inkább nem kellő tájékozottságában fogalmazhatta meg az idézet utolsó két mondatát, hiszen a *Jó könyvek a magyar nép számára* című sorozat legtöbb darabját több mint nehéz jó könyvnek titulálni. És ha a vállalkozásban – ritka kivételként – valami éppen nem hibádzott, az az állami szubvenció volt. A sorozat széttörlésének számos oka volt, de nem az állami pénzek elapadása. A népnevelő ponyvasorozat kigondolója valószínűleg Jókai Mór, az írófejedelem és Révay János Mór, akkoriban még egy aprócska kiadóvállalat tulajdonosa, ki pár éve ötletes és ügyes üzleti húzásaival, a kolportázs könyvkereskedelem megújításával jutott pénzhez, s álma egy nagy kiadóvállalat megteremtése volt. Jókaival való szerencsés találkozása után született meg egy olyan ponyvasorozat terve, amely kiszorítja a „virtigli” ponyvát, és szerzőgárdájával a legjobb tollú, igényes és izgalmas szépirodalmi munkák íróit trombitálná össze. A kiadványsorozat – az előzetes tervek szerint – számos szent célt előmozdíthatna, úgymint pl. a népnevelés, az olvasásra való szoktatás, a magyar szépírói munkák megszületésének, az idegen honból átvett ponyvaáradat felszámolásának ügyét stb. Leginkább pedig arra a korabeli kínzó irodalompolitikai-irodalomszociológiai kérdésre igyekezett legalább részleges választ találni, hogy a magyar szépírók egyrészt miként éljenek meg sovány keresetükből, másrészt hogy a magyar szépirodalom foglalhat-e valamekkora területet a tömegigényeket kiszolgáló képes népszerű olvasmányok mezején. A szükséges pénzt Trefort miniszter úr útján a kultuszminisztériumi költségvetésből remélték kikerekíteni. A kellő összegek kihajtását a tárcánál P. Szathmáry Károly író vállalta, aki emlékezéseiben mesélte el a vállalat megalakulását és a terv kiötlését.¹⁰ Magánleveleiből¹¹ leginkább az derül ki, hogy inkább könnyű és zsíros pénzkereseti manővernek tekintette a dolgot, s megpróbálta kávéházi íróbarátait könnyen keresett pénzhez juttatni, hiszen az írói honoráriumok meglepően magasak voltak, 1 ív honoráriumra egy akkori évi tanítói fizetés 1/4-ét, 1/5-ét tette ki. A Révai Kiadó mellett, hogy megszerezte a magas állami körök, valamint Jókai és Mikszáth további, sok évtizedig tartó jóindulatát, a ponyvasorozat állami szubvenciójából, az előre lekötött és kifizetett magas számú, államilag felvásárolt példányok fizetéséből sikeres és prosperáló kiadói vállalkozásba kezdhetett. A beérkező dolgozatok minőségi színvonala rendkívül egyenetlen volt, Vajda János például egészségügyi és csecsemőgondozási tanácsokat szedett versbe, Reviczky Gyula munkássága talán leggyengébb művét¹² áldozta a sorozat oltárán, Jókai egyszerre három kiadót megillető munkáját ajánlotta fel, melyből zaftos szerzői jogi perek kerekedtek.¹³

Mikszáth a sorozatban tehát – többek között – a Móra emlegette Jókai-életrajzát jelentette meg. Gyulai Pál, a kor szépirodalmának legfőbb öre, nyomban a megjelenést követően nekiment a kötetnek: „Mikszáth Kálmán nem elbeszélés-

sel kínálja meg a vállalat olvasóit, hanem egy verses életrajzzal, Jókai életrajzával. Nem mondhatjuk, hogy e kétes becsű műfaj nem való e vállalatba, sőt, ha valahol, talán leginkább itt van helyén, de az ilyen, mely tele léhasággal, hízelgéssel és valótlansággal, bizonyára nem a nép kezébe adandó. Valóban meg nem foghatjuk, hogy Mikszáth a ki néhány sikerült rajzával méltán magára vonta a közönség figyelmét, hogyan tudta ide alázni tollát [...] Valóban, ha ez is jó könyv, úgy nem tudjuk, hogy mi a rossz.”¹⁴ Ha le is számítjuk Gyulai Jókaiával szemben táplált, közismert gyűlöletét, tényként kell leszögezni, hogy Gyulainak jóformán minden szava tökéletesen igaz volt, és csöppet sem túlzott. Ám ha Mikszáth szempontjából nézzük a dolgot, nem feledhetjük, hogy több mint tízévi keserves próbálkozásba, nyomorgásba, esetenkénti elvtelen és sikertelen politikai felkínálkozásba, a vidéki és a zsurnalisztalét taposómalmába végletesen belefáradva, a magát többre tartó írónak számot kellett vetnie végre azzal, hogy az irodalmi közéletbe való bejutáshoz segítőt, lendítőerőt, azaz: egy elindítóra van szüksége. Mikszáth mintha arra jutott volna, hogy tehetségének megmérettetésére még esélye sem lehet annak, aki ismeretség révén nem jut a kialakulóban lévő irodalmi intézményhálózat, az irodalmi társaságok közelébe, akinek nincs ajánlólevele vagy komoly szavú mentora. És Mikszáth nem is a legrosszabb lehetőséget választotta, mikor Jókai mindeneseül szegődött. Jókaihoz édesedve, körbeudvarolva őt s az ő vállán állva – többek között a *Jó könyvek* körüli ügyek kapcsán –, kialakuló barátságuk védelmében mászott fel az irodalmi Parnasszusra, és nyerte el végre az őt amúgy teljesen megillető helyét.

Mikszáth Mórára tett írói hatásáról tanulmányok sora született. Nagyon valószínű azonban, hogy Mikszáth emberi, íróemberi példája, karrierépítési, érvényesülési stratégiája, dörzsölt fifikája ugyanúgy megfoghatta, sőt joggal példátértékűnek tűnhetett fel a fiatal Móra Ferenc, az egzisztenciájáért küzdő, de írói ambíciójától szabadulni nem tudó, verselgető, szegedi, ellenzéki újságíró előtt. (A politikai úton való helyezkedés a szabadkőműves mozgalom erejében őszintén hívó Mórának nyilván eszébe sem juthatott.) Móra Ferenc Mikszáthról szóló, Mikszáthra utaló írásai bizonyítják, hogy – művészete mellett – pályája elején folyamatosan foglalkoztatta Mikszáth személye, az irodalomban elfoglalt közéleti szerepe, az irodalmi táborokban, pártokban vállalt helye. Alkalom, azaz személyes találkozás is kínálkozott nemegyszer, hiszen Mikszáth viszonylagos rendszerességgel megfordult Szegeden.

Lelei kapcsolatuk többször egészen nyilvánvaló. Egy 1904 október végi, Pósa Lajos emlékeztetének szentelt estet követően például – ahol Mikszáth tartott előadást – két hét sem telt el, s a *Szegedi Napló*-ban, a *Máról-holnapra* címet viselő rovatban Csipke aláírással megjelent a (kötetben azóta sem publikált) *Gyulai Pálék* című Móra-írás.¹⁵ Hosszabb, két nagy hasábot betöltő írás, abból az alkalomból, hogy Gyulai helyére utódot keresnek a budapesti egyetem magyar irodalom tan-

10 P. SZATHMÁRY Károly, *Emlékeim*, Szilágyssomlyó, 1884, főleg: 220–224.

11 P. SZATHMÁRY Károly levelezése: OSzK Kézirattár, Levelestár.

12 REVICZKY Gyula, *Edelény, a holtig hű szerető*, Bp., 1883.

13 A sorozat tönkremenetelét követő, más címet és kiadót választó vállalkozásról: LENGYEL András, *Egy népművelő ponyvasorozat, a Magyar Mesemondó 1886–1904*, MKSz, 1982, 40–50.

14 -i. [GYULAI Pál], *Jó könyvek a magyar nép számára*, BpSz, 1883, 35. köt., 472–476.

15 Szegedi Napló, 1904. november 10.

székébe. Gyilkos írás. Először jön a paradoxonig vitt tétel: „Gyulai Pál fényes pályafutásának rugója: a népszerűtlenségből táplálkozó népszerűség. Nem tudom – folytatja Móra – készakarva, számításból kacérkodott-e annyit a népszerűtlenséggel, de az bizonyos, hogy a népszerűségének ez volt a fundamentuma. Görgeyt megátkozta a nemzet: ő epikus hőssé tette. Jókai körül oltározott az egész ország: ő nagy értekezésekben bizonyíttatta, hogy Jókai nem tud regényt írni. A különben igen rokonszenves Pálffy Albertnek a regényeit sehogy se tudta bevenni a publikum: ő fanatikusan hirdette, hogy a legkülönb magyar regényíró Pálffy Albert.

S bár Görgey még ma sincs fehérre mosva, Jókai minden nemzedékek nagy mészője marad, míg Pálffy Albertet ma éppúgy nem olvassák, mint a maga idejében: Gyulai Pál mégis nagyra növekedett a köztudatban. Gúnyolódva beszéltek ugyan róla, hogy kis ember **nagy** bottal jár, de azért mégis kialakult a közvélemény: hogy aki mindig más úton jár, mint mások, az nem lehet közönséges ember.”

Ha hiszünk a közvéleménynek, meg kell állapítanunk, hogy Móra Ferenc bizony nagyon közönséges ember. Mivelhogy ő egyáltalán nem járt más úton. Egész pontosan Mikszáth útján járt.

Korántsem meglepő, ha az írás tartalma, megállapításai, struktúrája, sőt egyes mondatai vagy választott kifejezései is ismerősnek tűnnek. Felütve ugyanis Mikszáth Kálmán jól ismert, *Mikor a hóhért akasztják* című, véres tintába mártogatott, gyilkos írását, azt olvashatjuk: „Gyulai Pál hamar kieszelte a világ sorját; látta, hogy Magyarországon minden ember a népszerűség szekerére igyekszik feljutni, de a népszerűség szekere nem vehet fel mindenkit, fogta hát magát s gyalog lépegetve a maga útján, tele torokkal kiabálta: Nem ülök ám én fel a népszerűség szekerére, ne is híjatok engem, nem kell, nem kell. [...] Egyszóval Gyulainak nem kell a népszerűség – ami bizonyos szimpátiákat kelt iránta azokban, akik a népszerűségnek nem kellene. Ezekből a szimpátiákból él Gyulai Pál. Van tábor, vannak hívei, de nem a munkái, hanem a magaviselete miatt. S e magaviselet nemcsak a rideg közönyben nyilatkozik a népszerűség iránt, hanem egy bizonyos agresszív föllépésben a népszerűség és a népszerű emberek ellen – ami meglehetősen antipátiákat szül. Mert Gyulai Pál így okoskodik: a szimpátiákból meg nem élek, nekem az antipátiákra is szükségem van, hogy hírnévre tegyek szert. Évtizedek óta hirdeti, hogy Jókai rossz regényíró s ezen a réven híres lett; de ez neki nem elég, a mi kis öregünk duplacsövű puskával dolgozik s ugyanakkor hirdeti, hogy Pálffy Albert nagy regényíró. Mert nem lehet tudni, mi teszi az embert emlegetetté: az-e, ha valamely nagyon biztos dolgot tagad, vagy az, ha valami hihetetlen állít? [...] Ah, mit érezhet ez a kis emberke, mikor magas cilinderjével, **nagy** botjával, rendes kéziratnyalábjával végigmegy az utcákon s utána susogják: Ez döfte le Jókait! Ez szúrta agyon Dóczyt! Ez sujtott egyet Kossuth felé!”¹⁶

A népszerűség-népszerűtlenség paradoxonának körbejárása után mindkét írásban következik a *költő* Gyulai minősítése, különös figyelemmel a *Hadnagy uram* című remekre. Szó kerül persze a Franklin Társulatról, az Akadémiáról, a Buda-

pesti Szemléről – amelyben Móra szavaival – „vak dühvel lekaszaolt és lekaszaoltatott mindenkit, akiben megcsillant is a tehetség,” Mikszáthtal szólva pedig: „Nem igazságos ő; [...] ahol ő uralkodik, a nepotizmus és a klikk-szellem labodája veri fel, tehetségtelen embereket hoz be, néha csak azért, hogy velük tehetségeket szorítson ki.”

Móra cikkének második, kisebb terjedelmű részében lépett csak saját útjára, s hagyta el Mikszáth gondolatait és szavait, ahol saját diákkori emlékeit felelevenítve a csapnivaló antitanár képét illesztette a Gyulai-képcsarnokba.

Az, hogy miben tért el Móra Gyulai-képe a Mikszáthétól, nagyon árulkodó. A Móra-féle Gyulai-portéból pontosan az az elem hiányzik, ami Mikszáthnál a legmarkánsabban megrajzolt: a *kritikus* Gyulai ízekre szedése. S talán éppen ez a hiány bizonyítja legjobban, hogy Móra bizony Mikszáth lábnyomaiba lépkedett. Egy nemzedéknyivel Mikszáth után ő ugyanis már nem élte végig a 80-as évek fiatal író-, költőgárdájának keserves és kilátástalan helykeresését. Az ideig-óráig vegetáló, pár hónapot megelőző redakciókban és kávéházakban összeverődött, hektikusan összekapaszkodó-szétváló Új Nemzedéknek nevezett írói csoportosulás mozgalmát, amelynek tagjai sokáig – és leginkább Gyulai ellenállásának köszönhetően – képtelenek voltak helyet szorítani maguknak a kiegyezést követően az éppen kialakulóban lévő, illetve fiatalon fundált, megélhetést biztosító irodalmi intézményhálózatban. Mórának már nem volt a legnagyobb ellensége az a Gyulai Pál, aki néhány kiválasztottal uralta az irodalmi közéletet, akitől irodalmi társasági tagság és könyvek megjelenési lehetősége függött. Aki egy-két évtizedig úgy képzelhette: egy személyben dönthet a magyar irodalom tagnévsoráról. Móra (ha sokat vagy ha keveset tudott is a Kisfaludy- és a Petőfi Társaság mélységes és atavisztikus ellentétéről, elvi és napi szintű különbözőségeiről, vitáiról) a XX. század meglehetősen átrendeződött irodalmi viszonyai között már nem tudta mindezt egészen megérteni és szívből átérezni. Ez a személyes indulat hiányzik leginkább ebből a pseudo-Mikszáth írásból, amely így egy valaha nagy formátumú és -hatalmú, magát tévedhetetlennek hívó, de ekkorra már erejét és befolyását veszített nagyvezér s egy előregedett, unalmassá lett, fogatlan professzor szükségtelen és ízetlen megcsipkedésének hat.

Bizonyos, hogy Móra nem tudatosan plagizálta Mikszáthot, már csak abból a praktikus szempontból sem, hogy a *Szegedi Napló* könnyűszerrel eljuthatott Mikszáth kezébe. A *Gyulai Pálék* című Móra-írásban éppen hogy valami diákos „leckefölmondást”, akaratlagos rájátszást, tiszteletteljes főhajtást érezhetünk az ekkorra írófejedelemmé növe, a fiatal, kezdő, ráadásul szegedi íróembernek komoly irodalmi segítséget nyújtani képes Mikszáth előtt. Valami olyasfélét, mint Mikszáth verses Jókai-életrajza volt annak idején. Csak sokkal szemérmesebb, áttételesebb módon. Olyan Mórásan: „S hogy mért Gyulai Pálék a címe ennek az írásnak? Mert sok Gyulai Pálja van a mai magyar világnak. Tessék örülni, vagy szomorkodni rajta, kinek-kinek a maga gusztusa szerint.”¹⁷